MİRAS
Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

mədəni irs ustad məktəbi

QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRS

TƏDRİS VƏSAİTİ

Hazırlayan:
Dr. Fariz Xəlilli

BAKI – 2026

Kitabın məzmunu “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin Qeyri Hökumət Təşkilatları üçün elan etdiyi 2025-ci il Qrant müsabiqəsi çərçivəsində nəşr olunmuşdur.

Xəlilli, Fariz. (Hazırlayan). (2026). Qeyri-maddi mədəni irs: Tədris vəsaiti.
Bakı: *"AFPoliqrAF"*, 2026.– 300 səh.

10 mart – 24 aprel 2026-cı il tarixlərində “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi qeyri-maddi mədəni irs ustad dərslərinə başlamışdır. Dərslər YUNESKO-nun Qeyri-maddi mədəni irs ilkin siyahısında olan Azərbaycanın 24 qeyri-maddi mədəni irsi mövzularında olub, Azərbaycan irs mütəxəssisləri tərəfindən aparılmışdır. Mühazirələr əsasında tədris vəsaiti nəşrə hazırlanmışdır.

Elmi redaktor: Prof.Dr. Şikar Qasımov
Rəyçi: Prof.Dr. Kübra Əliyeva

Koordinator: Məleykə Hüseynova
Fotolar: Fariz Xəlilli, Məleykə Hüseynova, Nərmin İmanova, Süleyman Süleymanov

ISBN: 978-9952-598-51-3

© “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, 2026

ÇAY MƏDƏNİYYƏTİ: TARİXİ, SOSİAL ROLU VƏ MƏRASİM ƏNƏNƏLƏRİ
Ceyhun İsmayılov 201

İFTARIN SOSİAL VƏ DİNİ ƏHƏMİYYƏTİ
Əhməd Niyazov 211

SEYİD YƏHYA BAKUVİNİN "ŞƏFAÜL-ƏSRAR" ƏSƏRİNDƏ SUFİ ORUCU VƏ
MİR HƏMZƏ SEYİD NİGARİNİN "ÇAYNAMƏ" MƏSNƏVİSİNDƏ ÇAY MƏDƏNİYYƏTİ
ƏSASLI SUFİ ƏDƏBİ
Fariz Xəlilli 217

BAYRAM FENOMENİ: SOSİAL ZAMAN, QONAQPƏRVƏRLİK, PAYLAŞMA VƏ
BARIŞIN RİTUAL MƏDƏNİYYƏTİ
Pərvin Ahənçi 222

ƏNƏNƏDƏN İRSƏ: NOVRUZ MƏRASİMLƏRİ KOLLEKTİV YADDAŞ VƏ
İDENTİKLİK KONTEKSTİNDƏ
Pərvin Ahənçi 243

NOVRUZ OYUNLARI VƏ XALQ ƏYLƏNCƏLƏRİ
Kübra Əliyeva 258

NAR FESTİVALININ KEÇİRİLMƏSİ TARİXİ VƏ GÖYÇAY RAYONUNUN İQTİSADİ,
SOSİAL-MƏDƏNİ HƏYATINDAKI ROLU
Adil Məmmədov 268

NARIN AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNDƏ YERİ VƏ SİMVOLİKASI
Ümidə Məcnunlu 273

"SƏMƏNİ" ADLI QƏDİM VƏ MÜQƏDDƏS MAYE-İÇKİNİN HAZIRLANMA ƏNƏNƏSİNİN
BƏRPASINA DAİR
Kübra Əliyeva 276

SƏDƏF SƏNƏTİ: TARİXİ, MAHİYYƏTİ VƏ TƏTBİQİ
Balabəy Balabəyov 283

AZƏRBAYCAN MUĞAMI HAQQINDA BƏZİ QEYDLƏR
Mehman Mikayılov 286

FOTOLAR 290

SƏDƏF SƏNƏTİ: TARİXİ, MAHİYYƏTİ VƏ TƏTBİQİ

Balabəy Balabəyov
Sədəf ustası
https://doi.org/10.30546/19023.2026.1001.439

Giriş. Otuz beş ildən çoxdur ki, həyatımı ağac və sədəflə bağlamışam. 1966-cı ildə sənətkar ailəsində doğulmuşam. Atam Mirzəbəy həm dülgər, həm də müəllim idi. O, mənə ağacın damarlarını oxumağı və halal zəhmətin nə demək olduğunu öyrətdi. Amma ruhum daha artığını, ağacı dənizin işığı ilə danışdırmaq yolunu axtarırdı.

Bu yazı sadəcə texniki bələdçi deyil, həm də milli musiqi alətlərimizə can verən bir sənətin hekayəsidir. Məqsədim bu ustad dərslərində bildiklərimin mümkün qədər hamısını bölüşməkdir.

Sədəfin mahiyyəti. Sədəfi anlamaq üçün əvvəl onu yaradan canlıları anlamaq lazımdır. Bu, bəzi molyuskların - istiridyə, abalona və digər dəniz canlılarının qabığının iç qatında yaranan mirvari təbəqəsidir. Bu material kalsium karbonat və konxiolindən ibarətdir. Qabıq qat-qat formalaşaraq canlıyı qoruyur. Təbiət, müdafiə mexanizmi kimi, təsadüfən dünyanın ən gözəl materiallarından birini yaradıb.

Təbiətdə sədəf qoruyucu mexanizm kimi formalaşır. Qabığın içinə qum dənəsi və ya başqa bir yad cisim daxil olduqda, molyusk özünü qorumaq üçün həmin cismin ətrafına sədəf qatları ifraz edir. Zaman keçdikcə bu qatlar yığılır və ya mirvari əmələ gətirir, ya da qabığın daxili səthini möhkəmləndirir. Beləliklə, təbiət zərərli bir təsiri estetik baxımdan dəyərli bir materiala çevirir. Bu səbəbdən sədəf çox vaxt transformasiya və davamlılıq simvolu kimi də qəbul olunur.

Sədəfin ən diqqətçəkən xüsusiyyəti işığı müxtəlif bucaqlarda fərqli rənglərdə əks etdirməsidir. Bu səbəbdən sədəf səthinə baxdıqda rənglərin dəyişdiyini görmək mümkündür. Bu təbii parıltı ona dərinlik və canlılıq hissi verir. Təkcə gözəlliyi ilə deyil, həm də möhkəmliyi və hamar strukturu ilə seçilən sədəf əsrlər boyu həm dekorativ, həm də funksional sənətkarlıqda geniş istifadə olunub.

Sədəfin tarixi. Tarix boyu sədəf bir çox mədəniyyətlərdə istifadə olunub. Qədim misirlilər onu zinət əşyalarında və ritual obyektlərdə tətbiq edirdilər, romalılar isə onu lüks material kimi qiymətləndirirdilər. Şərq və İslam dünyasında isə sədəf incə naxışlı inkrustasiya (oyma və yerləşdirmə) sənətində geniş yer tuturdu. Azərbaycanda da sədəf sənəti xüsusilə milli musiqi alətlərinin bəzədilməsində mühüm rol oynayır və həm estetik, həm də mədəni dəyər daşıyır.

Tarix boyu - Misirdən Roma dövrünə qədər - bu parıltı həm gözəlliyi, həm də davamlılığı ilə qiymətləndirilib. Azərbaycanda isə onun istifadəsi XII əsrə qədər gedib çıxır.

Mənim üçün sədəf sadəcə dekor deyil. Bu, rəsm vasitəsidir. Rəssam boyalardan istifadə etdiyi kimi, mən də qabıqlardakı rəng çalarları ilə işləyirəm: qırmızı, sarı, yaşıl, mavi, bənövşəyi, ağ və hətta qara tonlarla obrazlara həyat verirəm.

Sədəf sənəti. Sənətkarlıqda sədəf əsasən inlay (yerləşdirmə) texnikasında istifadə olunur. Kiçik sədəf parçaları diqqətlə kəsilərək ağac və ya digər materialların üzərinə yerləşdirilir. Ustalar bu materialdan mürəkkəb ornamentlər, fiqurlar və hətta hekayəvi səhnələr yaratmaq üçün istifadə edirlər. Sədəfin təbii rəng müxtəlifliyi - ağdan çəhrayıya, yaşıldan mavi və qara tonlara qədər – onu sanki işıqla "rəsm çəkmək" vasitəsinə çevirir.

Bununla belə, sədəf üzərində işləmək asan deyil. Material kövrəkdir və diqqətsiz işlənərsə

asanlıqla qırıla bilər. Onun emalı çox vaxt və yüksək dəqiqlik tələb edir. Üstəlik, kəsilmə və cilalanma zamanı yaranan toz sağlamlıq üçün təhlükəlidir və tənəffüs problemlərinə səbəb ola bilər. Buna görə peşəkar ustalar adətən su altında işləmə və ya xüsusi havalandırma sistemlərindən istifadə edirlər.

Müasir dövrdə sədəf həm ənənəvi sənətkarlıqda, həm də müasir dizayn və lüks məhsullarda istifadə olunmağa davam edir. Eyni zamanda ekoloji və davamlılıq məsələləri də ön plana çıxıb. Bu gün sədəfin böyük hissəsi xüsusi təsərrüfatlarda yetişdirilən qabıqlardan əldə olunur ki, bu da təbii resursların qorunmasına kömək edir.

Ümumilikdə, sədəf təbiət, elm və sənətin kəsişdiyi nadir materiallardan biridir. O, müdafiə məqsədilə yaranır, zamanla formalaşır və insan əli ilə sənət əsərinə çevrilir. Onun işığı əks etdirmə xüsusiyyəti ona zamansız gözəllik qazandırır, mədəni və estetik dəyəri isə onu nəsillər boyu aktuallığını qoruyan bir materiala çevirir.

Rənglərin mənbəyi. Hər bir sədəf parçasının öz rəngi, öz "səsi" var. Mən istifadə etdiyim materialları İspaniya, Çin və Hindistandan gətizdirirəm. Bu qabıqların içində bütöv bir rəng dünyası gizlidir. Mən bu rəngləri rəssam kimi istifadə edirəm - obrazlar, səhnələr və keçidlər yaradıram.

Sədəf sarımtıl, yaşılımtıl və bənövşəyi kimi rənglərini işığın onun səthində necə davranmasından alır. Onun quruluşu çox nazik qatların üst-üstə yığılmasından ibarətdir və işıq bu qatlara düşəndə bir hissəsi yuxarıdan, bir hissəsi isə alt qatlara gedib geri qayıdır. Bu işıq şüaları bir-biri ilə "oynayaraq" bəzi rəngləri gücləndirir, digərlərini isə zəiflədir. Nəticədə biz sədəfin üzərində müxtəlif rənglərin parladığını görürük. Maraqlı tərəfi isə odur ki, sədəfi tərpətdikcə və ya ona fərqli bucaqdan baxdıqca rənglər dəyişir və bu da ona həmin o gözəl, rəngarəng parıltını verir.

Bu sənət nə qədər gözəldirsə, bir o qədər də təhlükəlidir. Sədəf üzərində işləyərkən yaranan toz ciddi xəstəliklərə - astma, vərəm və digər ağciyər problemlərinə səbəb ola bilər.

Mən emalatxanamda özüm havalandırma sistemi düzəltmişəm. Ən vacibi isə odur ki, toz havaya qalxmasın deyə sədəf hissələri suyun içində işlənməlidir.

33 yaşımda artıq bunun təsirini hiss etdim - astma yarandı. Bu, sənətin tələb etdiyi bədəldir.

Ağac seçimi. Sədəfdən əvvəl ağac seçimi gəlir. Saz üçün ən yaxşı material dağlıq ərazilərdə bitən tut ağacıdır. Ağac yalnız alətin forması üçün əsas material deyil, eyni zamanda onun səsinin keyfiyyətini, davamlılığını və ümumi vizual təsirini müəyyən edir. Buna görə ustalar ağac seçiminə xüsusi diqqətlə yanaşır və hər növü konkret məqsədə uyğun istifadə edirlər. Misal üçün, ağac daxili gərginlikdən azad edilməli və səs xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə emal olunmalıdır.

Musiqi alətlərinin hazırlanmasında ən geniş istifadə olunan ağaclardan biri tut ağacıdır. Xüsusilə saz və tar kimi ənənəvi musiqi alətlərində tut ağacı üstünlük təşkil edir. Bu ağac yüngül, lakin möhkəm quruluşa malikdir və səsi daha parlaq və rezonanslı edir. Dağlıq ərazilərdə yetişən tut ağacları daha keyfiyyətli sayılır, çünki onların lif strukturu daha sıx və dayanıqlı olur. Bu xüsusiyyətlər alətin həm akustik imkanlarını artırır, həm də uzunömürlü olmasını təmin edir.

Mən sədəf işləmələri üçün qoz kimi tünd ağaclara üstünlük verirəm. Bu kontrast sədəfin parıltısını daha da ön plana çıxarır və güclü vizual kontrast yaradır. Qoz ağacı həm işlənməsi nisbətən rahat, həm də kifayət qədər möhkəm olduğu üçün ustalar tərəfindən tez-tez seçilir. Bu

ağac dekorativ baxımdan klassik və zəngin görünüş təqdim edir, bu da onu sədəf sənəti üçün ideal edir.

Palıd və çinar kimi ağaclar isə daha çox köməkçi və dekorativ məqsədlərlə istifadə oluna bilər.

Nümunə iş: Ədəbiyyatı canlandırmaq. Mənim əsas məqsədim musiqi alətlərini danışdırmaqdır. Onların üzərində Şərq miniatürləri kimi süjetlər yaradıram. Əsər: Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"si ilə bəzədilmiş tar. 2005-ci ildə Nizaminin beş poemasını bir tar üzərində canlandırdım:

Sirlər Xəzinəsi;
Xosrov və Şirin;
Leyli və Məcnun;
Yeddi Gözəl;
İsgəndərnamə.

Bu iş bir ildən çox vaxt apardı. Hər detal əl ilə hazırlanıb. Materiallar: qoz ağacı, sədəf, qızıl, almaz və yaqut. Bu tar mənim üçün sadəcə alət deyil, Nizaminin poeziyasıdır. Tarın rəsmlərini buradan əldə edə bilərsiniz: https://www.balabayov.com/works/khamsa-of-nizami

Mətbəənin direktoru – Fuad HÜSEYNOV
Texniki redaktor – Azər RƏSULOV
Texniki korrektor – Təranə RƏHİMOVA
Səhifələnmə – Günel ƏSƏDOVA
Çap – Oktay YUSİFOV
Cild – Gövhər NURULLAYEVA
– İlhamə MİKAYILOVA

Kitab ***"AFPoliqrAF"*** *mətbəəsində hazır diapozitivlərdən ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.*

afpoliqraf@mail.ru
afpoliqraf@gmail.com
Tel.: +994 (12) 510 96 74
Mob.: +994 (50) 405 96 74

Yığılmağa verilmişdir: 07.04.2026
Çapa imzalanmışdır: 27.04.2026
Qarnitura: Alice, Times New Roman
Şərti çap vərəqi: 37,5
Formatı: 64x90 1/8
Tiraj: 300